

Zámecká zahrada v Ostrově jako osmý div světa. Ochrana historických prvků vodních systémů

Lubomír ZEMAN

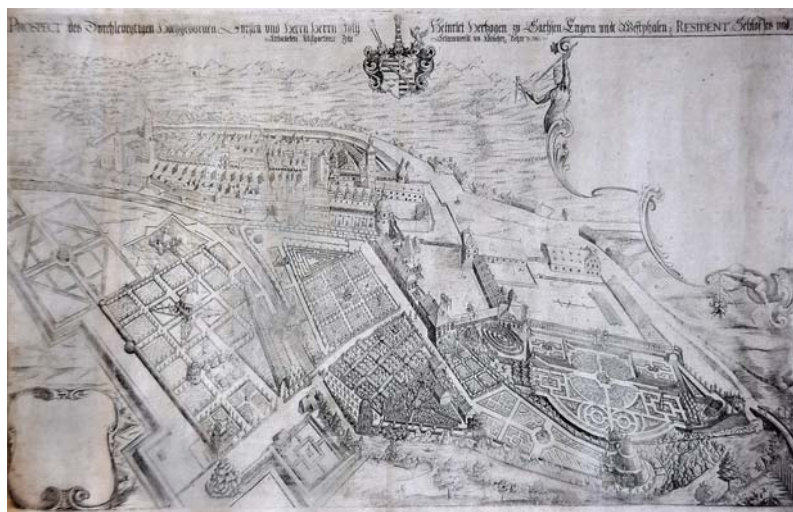
ANOTACE: Zámecká zahrada v Ostrově (Schlackenwerth) prodělala celkem čtyři vývojové etapy. Během rozsáhlé adaptace ostrovského zámeckého komplexu na sídlo městského úřadu v letech 2012–2015 byly učiněny významné nálezy týkající se především pozůstatků starších vývojových fází zámku i zámecké zahrady s relikty vodních systémů. Zahradu a další zámecké stavby, včetně města samotného, zásoboval důmyslně vedený rozvod vody. Archeologický výzkum odhalil pět kanálů s jedním podpůrným kanálkem, které přiváděly vodu do fontán severní části zahrady. Na základě zkušeností a konzultací z obnovy kroměřížské Květné zahrady se v zámeckém parku v Ostrově podařilo zachránit podstatné části původních vodních systémů jako významného svědka technologického vybavení barokní zámecké zahrady.

Na území dnešního Karlovarského kraje se nachází město Ostrov, původně nazývané Schlackenwerth – Slavkuv ostrov, česky Wostrow. Již při úpravě starého sídelního okrsku na výpravný zámek rodu Šliků (spojeného se vznikem slavného horního města Jáchymova) se zde zrodila také zámecká zahrada. Ta prodělala, ač to v řadě popularizačních i odborných prací splývá, v průběhu svého více než tři a půl století dlouhého trvání celkem čtyři vývojové etapy – od manýristické či raně barokní zahrady 40. let 17. století přes barokní etapu v 60. letech 17. století, velkolepou vrcholně barokní zahradu z let 1690–1715 až po přírodně krajinářskou úpravu na počátku 19. století.¹ Zámecká zahrada v Ostrově neměla ve své době v českých zemích obdobu, a proto byla označována jako „osmý div světa“, jak ji poprvé nazval karlovarský lékař Michael Raphael Schmutzer (Schmutzen) ve svém spisu „De Nymphis Carolobadensibus“ v roce 1663.² Zpráva o velkolepé výbavě zámecké zahrady nám zachoval ve svém svědectví mimo jiné i okouzlený návštěvník Bohuslav Balbín.³

První podoba zámecké zahrady

S budováním úchvatné barokní zámecké zahrady začal Julius Heinrich, vévoda Sasko-Lauenburský, již před rokem 1642. Pro zamýšlené rozšíření patrně menší šlikovské zámecké zahrady vykoupil postupně domy původní zástavby na předměstí a za její vybudování prý zaplatil celkem 60 000 říšských talarů.⁴ Vskutku honosná rezidence se měla vyrovnat předním evropským dvorům. První vývojovou fází ostrovské zahrady, kterou známe blíže, zachytil na své slavné rytině Matthäus Merian.⁵ Celkový vzhled i utváření jednotlivých částí zahrady zobrazují i kresby Zachariase Lescheho pocházející vesměs z roku 1642.⁶

Tato první podoba zámecké zahrady spojila principy italských terasových sestav s užitím

1

motivů nizozemských plošných zahrad. Kompozici prostoru zahrady tvořila soustava samostatných čtvercových a hvězdicových polí s křížovým uspořádáním cest a hojným využitím vodního živlu v podobě vodotrysků, kaskád i klidných vodních ploch s bohatou sochařskou výzdobou. Celým areálem zahrady protékala říčka Bystřice. Její tok se tehdy větvil do většího počtu ramen obtékajících jednotlivé části zahradní kompozice. Jedno z ramen vedlo souběžně s průčelím zámeckých budov a tvořilo ještě zbytek fortifikačního systému města. Toto rameno označované jako „Dlouhý kanál“ mizelo pod

Obr. 1. Zacharias Lesche, Veduta Ostrova, 1642. Město Ostrov.

s. 103–130; Idem, Zámecká zahrada v Ostrově, Ostrov 2007.

² Michael Raphael Schmutzer (Schmutzen), *De Nymphis Carolobadensibus*, Neuburg an der Donau 1663, s. 6–7.

³ Bohuslav Balbín, *Miscellanea historica Regni Bohemiae I*, Praha 1681, kap. 42, s. 101.

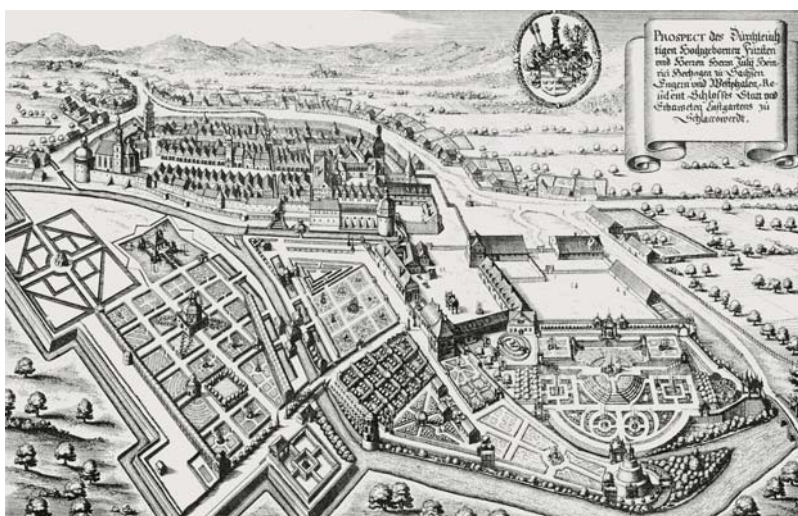
⁴ Josef Kühnl, *Geschichte der Stadt Schlackenwerth, der ehemal. Residenz der Herzoge von Lauenburg und der Markgrafen von Baden, mit Berücksichtigung der Umgebung*, Schlackenwerth 1923, s. 126.

⁵ *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae*, Frankfurt 1650.

⁶ Veduta Ostrova se zámkem a zámeckou zahradou Zachariase Lescheho byla zřejmě předlohou pro Merianovu grafiku. Podle kolekce dalších Lescheho grafik, zachycujících vybavení ostrovské zahrady, bývá datována do roku 1642.

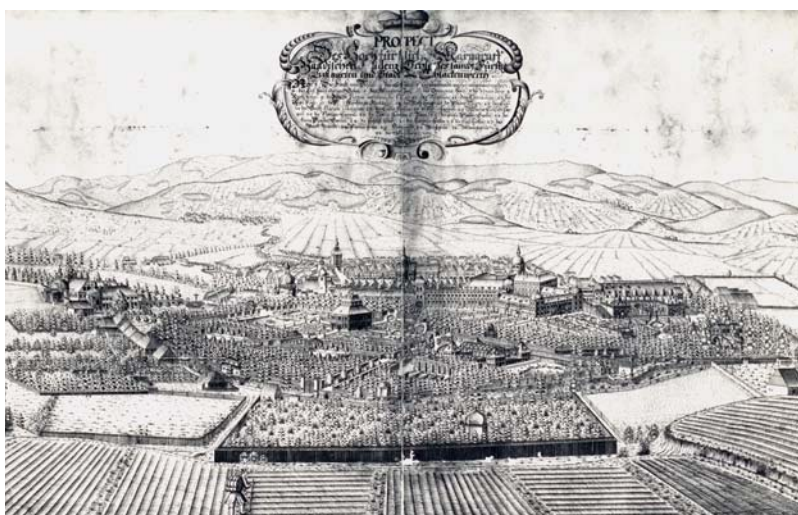
■ Poznámky

¹ K historickému vývoji zámecké zahrady v Ostrově viz: Lubomír Zeman, Zámecký park v Ostrově, *Historický sborník Karlovarská III*, 1995, s. 110–146; Idem (ed.), *Dějiny města Ostrova*, Ronov nad Doubravou – Ostrov, 2001,

Obr. 2. *Mathäus Merian, Veduta Ostrova, 1650. Převzata z: Merian (pozn. 5).*

Obr. 3. Johann Michael Sockh, Veduta Ostrova, ze souboru Mapa českých panství markrabat bádenských, 1716. Generallandesarchiv Karlsruhe, HfK XVI, 1.

3

Bílým dvorem a znovu se objevovalo v prostoru již barokizující části zahrady, v místech dnešního slepého ramene. Vedle starého Slikovského zámku ústilo do Bystřice mlýnský náhon – městský příkop, který vedl celým městem. Členění zahrady na jednotlivé oddíly odpovídalo chronologicky postupnému narůstání celkového útvaru, každá část představovala zároveň etapu výstavby. Uprostřed severní části zámecké zahrady stála budova původního letohrádku, zasažená mezi samostatná čtvercová pole zahradního parteru s navzájem se křížujícími cestami. Jednotlivá pole členily ornamentálně vedené cestičky s fontánkami uprostřed a lemovaly je zastřižené živé plůtky. Přimo u letohrádku tvořila výsadba dřevin paprsky hvězdice. Hlavní tok Bystřice byl překlenut pavilonem se čtveřicí menších pavilonků na nárožích (známý pod

označením „Bräckenhaus“). Čtvercové plochy parterů byly protkány sítí cest plně zakrytých v zeleném loubí, s fontánkami a dalšími pavilonky, křížení cest doplňovaly lehké altánky. Vše bylo opět doplněno vodotrysky. Nejokázalejší místo zahradního souboru bylo vytvořeno před Bílým dvorem. Zde byla plocha řešena terasovitě, s postupně stoupajícími rampami a schodišti. V horní části se nacházel záhonový parter, v dolní části pak byly záhony nahrazeny vodními plochami soustředěných kruhových forem, vše bylo navíc doplněno vodotrysky, fontánami a lehkými altánky. Uprostřed byla zbudována monumentální hvězdicová kašna. Na nejvyšší terase byla kašna pod baldachýnem neseným karyatidami. Do mohutné ohradní zdi byla vložena trojice grott (jeskyní) s bohatě tryskajícími vodními proudy. Na vrcholu pak

stál vylídkový altán s množstvím spíchatých stříšek. Prostor zahrady byl dále rozšiřován směrem západním na pravý břeh Bystřice. Neobyčejné a mimořádné ztvárnění zámecké zahrady představovalo řešení cípu prostoru u dnešní ulice Karlovarské, kde byl vytvořen vodní kanál ve tvaru střely. Na větším z ostrůvků byl spirálitě se zvedajícím Venušin či Šnečí kopec s kaplí (chrámek) na vrcholu. Všemi rameny kanálu bylo možno projíždět na lodičkách, ve spojkách dokonce i pod porostlým loubím. Bohatá byla i umělecká výbava zahrady s množstvím volně rozmístěné sochařské výzdoby a plastik, jež byly většinou součástí fontán. Tuto uměleckou výzdobu a nespočet vodních děl doplňovalo množství drobné architektury – pylónů, obelisků, sloupoví – vesměs obrostlé popínavými rostlinami. Již od počátku byla zámecká zahrada ohrazena vysokými náspy s uplatněním pevnostního systému opevnění, i když spíše demonstračního charakteru. Dispoziční a koncepce první podobly zahradního areálu v Ostrově i jeho jednotlivých staveb odráží ještě duch cinquecenta, mnohostí a rozmanitostí forem pak stojí na samém konci manýrismu. Klasickou předlohou těchto zahradních staveb je možno spatřit u slavných toskánských či římských vil – např. na veduté vily v Castellu z roku 1598, vily Petraia, Tivoli či Boboli.⁷ Pyramidální stupňovité stavby připomínají mauzolea Francesca di Giorgio a další stavba „klasickou“ Babylonskou věž.⁸ Manýrismus spočíval v sestavení jednotlivých dílčích částí v celkový soubor plný rozmanitosti a fantasknosti ve snaze o vytvoření velkolepé nádhery. Předlohou těchto zahradních úprav s altány a loubím na křižení cest, plně porostlých zelení a s prorůstajícími dřevinami, byl nesporně soubor návrhů zahradní tvorby Vredemana de Vries či Josepha Furtenbacha.

■ Poznámky

7 Srov. nejnověji např.: Sylva Dobalová, *Zahrady Rudolfa II. Jejich vznik a vývoj*, Praha 2009; Jana Máchalová, *Příběhy slavných italských vil*, Praha 2010.

8 Jarmila Krčálová, *Centrální stavby české renesance*, Praha 1976, s. 26.

9 Johann Vredeman de Vries, *Hortorum Viridario rumque elegantis et multiplicis formae ad architectonicae artis normam af fahre delineata*, Antverpy 1583; Idem, *Variae Architecturae formae*, Antverpy (nedat.); Joseph Furtenbach, *Architectura Recreationis*, Augsburg 1640; Idem, *Architectura privata, das ist, Gründtliche Beschreibung*,

4

5

kde se takovéto motivy neustále v obměnách opakují.⁹ Vévoda Julius Heinrich nepochybně znal vedle italských zahrad také nizozemskou zahradní tvorbu z prostředí svého Dolního Saska i zahrady rezidence kurfiřta a pozdějšího českého „zimního krále“ Fridricha Falckého v Heidelbergu („Hortus Palatinus“), která je ostrovské zahradě časově i systémově nejbližší.¹⁰ Zejména křovinné labyrinty ze soustředných kruhů nebo skalisko vodního labyrintu v severozápadním cípu zahrady (hora Parnas) připomínaly návrhy Salomona de Caus pro kurfiřtskou zahradu v Heidelbergu.¹¹ Takovéto utváření zahradního prostoru bylo stále živé i v průběhu prvé poloviny 17. století. Vévoda Julius Heinrich však dovedl fantazii až tak daleko, že si zřejmě „vypůjčil“ z vatikánských zahrad motiv fontány v podobě korábu, již počátkem 17. století navrhl Carlo Maderno. V ostrovské zahradě samozřejmě s nezbytným doplněním saských výsostných znaků.¹² Obdobnou fontánu ve tvaru korábu je možné najít také ve ville d'Este v Tivoli.

Druhá podoba zámecké zahrady

Ještě za života vévody Julia Heinricha zpusťtošila ve dnech 3.–5. srpna 1661 zámeckou zahradu velká voda. Kromě staveb, které byly většinou postaveny ze dřeva, byla zničena i vodní díla s uměleckou výzdobou. Postupnými opravami a realizací řady nových staveb byla posléze za vévody Julia Franze, syna Julia Heinricha, vtisknuta zámecké zahradě její druhá, již výrazně barokní podoba. Chyběla sice zpočátku povodňá zničená architektonická a sochařská výzdoba charakteristická pro první období, postupně však byli povoláváni zahradní architekti, kteří začali v souladu se starou koncepcí budovat umělecká díla v různých obměnách znovu.

V letech 1673–1679 byl na místě původního letohrádku, uprostřed severní části zahra-

dy, postaven zřejmě podle návrhu pražského stavitele Abrahama Leuthnera nový Velký letohrádek – „der grosse Lusthaus baw in unter Garten“.¹³ V roce 1685 se začal vévoda Julius Franz zabývat výstavbou nového Lauenburského zámku v místech původního předbraní. Stavební práce zprvu prováděl ještě Abraham Leuthner. Stavbu samu na místě řídil až do své smrti v červnu 1685 knížecí polír Kryštof Prauss. Autora projektu a stavebních plánů zatím neznáme. V letech 1685–1687 byl ke stavbě zámku povoláván jako Leuthnerův polír Kryštof Dientzenhofer, aby zajistil správné provádění prací. 26. dubna 1687 nastoupil na stavbu Johann Sockh z Prahy (pocházející z Rosenheimu v Bavorsku).¹⁴ Stavitel Leuthner byl v červenci 1687 nahrazen litoměřickým stavitelem Giuliem Broggiem. Ten si s sebou přivedl z Litoměřic i nového kamenického mistra Ambrože Waldeho.¹⁵ Zednickým polírem zůstal však nadále Johann Sockh, kterého sem z Prahy poslal ještě stavitel Leuthner. V roce 1685 započal Julius Franz také se stavbou nové zámecké budovy o jednom křídle, a to na místě starších zahradních a hospodářských budov Bílého dvora. V roce 1687 probíhaly rovněž tesařské práce na oranžerii, konírnách a Vestfálském domě (dnešní hotel Myslivna). Stavební práce pokračovaly plynule až do podzimu 1689, kdy vévoda Julius Franz 30. září v Zákupích náhle zemřel. Tím byly stavby na krátkou dobu zastaveny.

Třetí podoba zámecké zahrady

Po smrti dědičky panství Franzisky Augusty Sibylly, vévodkyně Sasko-Lauenburské, s markrabětem Ludwigem Wilhelmem Bádenským v roce 1690 připadl Ostrov markrabatům Bádenským. Protože Bádensko bylo obsazeno a zcela zničeno Francouzi během válek o falcké dědictví (tzv. války orleánské) v letech 1688–1697, bu-

Obr. 4. Johann Michael Sockh, Pohledová zeď, ze souboru pohledů na zámeckou zahradu a zámek, 1715. General-landesarchiv Karlsruhe, HfK 252/1004.

Obr. 5. Johann Michael Sockh, Palác princů, ze souboru pohledů na zámeckou zahradu a zámek, 1715. General-landesarchiv Karlsruhe, HfK 252/1004.

■ Poznámky

neben conterfetischer Vorstellung, inn was Form vnd Manier ein gar irregular, burgerliches Wohnhaus..., Augsburg 1641; Idem, *Architectura civilis*, Augsburg 1628–1650.

¹⁰ Zahradu zvanou Hortus Palatinus při kurfiřtském zámku v Heidelbergu nechal budovat mladý kurfiřt Friedrich V. v letech 1614–1619 při příležitosti svého sňatku s Alžbětou Stuartovnou. Vypracováním plánů zahrady pověřil kurfiřt 14. července 1614 francouzského architekta Salomona de Caus (1576–1626). Přední architekt a inženýr navrhl velkolepé zahrady s mohutnými terasami plnými nepřeberného množství parterů a dalších prvků v duchu manýrismu.

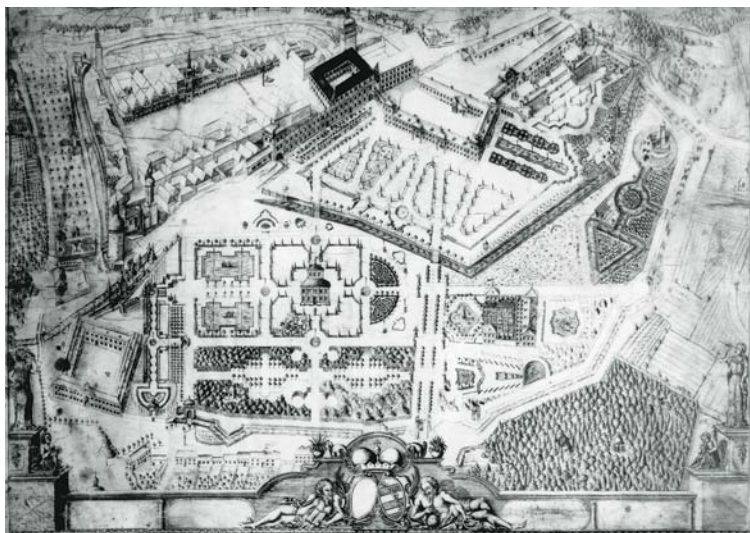
¹¹ Sylva Dobalová, Zacharias Lesche, Salomon de Caus z Ostrova nad Ohří?, in: Lubomír Konečný – Lubomír Slavíček (eds.), *Libellus amicorum. Beket Bukovinská*, Praha 2013, s. 288–297.

¹² Jarmila Krčálová, Kašny, fontány a vodní díla české a moravské renesance, *Umění* XXI, 1973, s. 538.

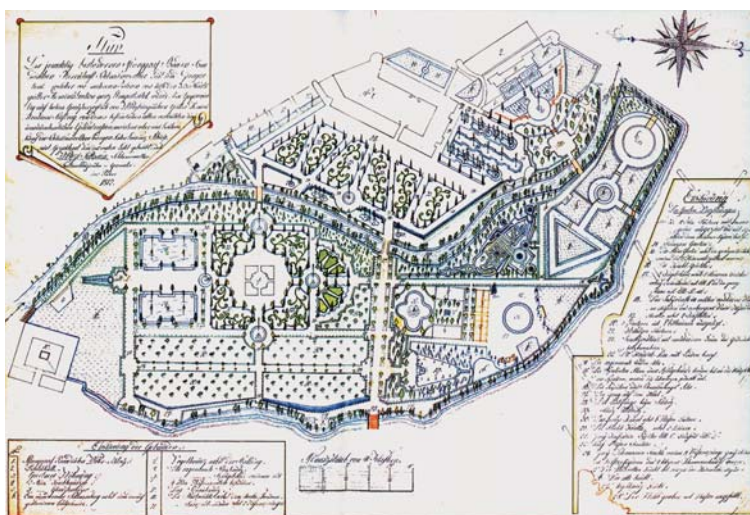
¹³ Podpis a pečeť Abrahama Leuthnera na Abrechnung z 15. 12. 1678 (Abraham Leuthner, Baumeister), Státní oblastní archiv (dále jen SOA) v Plzni, pobočka Nepomuk, Vrchní úřad Ostrov (dále jen VÚ), sign. 256/558, Stavba v parku; Viktorie Wachsmannová, Život a dílo Abrahama Leuthnera, *Památky archeologické. Řada historická* XLII, 1946, s. 35.

¹⁴ SOA v Plzni, pobočka Nepomuk, VÚ Ostrov, sign. IB1, kart. 14, 15.

¹⁵ Petr Macek (ed.), *Oktavián Broggio (1670–1742), katalog prací výstavy Galerie výtvarného umění v Litoměřicích*, Litoměřice 1992, s. 26–27; Petr Macek – Pavel Zahradník, *Zámecký areál v Zákupích, Průzkumy památek* II, 1996, s. 15.

6

7

doval markrabě Ludwig Wilhelm svůj dvůr a rezidenci v Ostrově. V letech 1690–1715 se tak zrodila již třetí podoba zámecké zahrady, již výstavba barokní zahrady v Ostrově vyvrcholila. Snaha vyrovnat se v reprezentaci okruhu nejvyšší šlechty a především francouzskému královskému dvoru podnítila novou stavební činnost i skvěle vybavení zámecké zahrady.

Základní kompoziční schéma bylo zachováno. Říčka Bystřice dělila prostor zahrady i nadále na levobřežní a pravobřežní část a hlavní komunikační osa, vycházející zpod pravého rizalitu Bádenského zámku směrem ke Starému městu (dnešní ulice Staroměstská), členila prostor dále na severní – horní a jižní – dolní část. Vstup ze Starého města vedl po mostě přes vodní hradební příkop a branou slavnostních propylejí. Před zahradním průčelím Lauenburského

zámku se nacházel nízký parter s broderiemi lemovaný tvarovanými dřevinami. U toku Bystřice byl parter ukončen podélnými bazény s velkou kruhovou nádrží s vodotryskem. Mezi tvarovanými dřevinami byla rozestavěna sochařská výzdoba. Před starým Šlikovským zámekem byla v letech 1691–1711 postavena mohutná stěna, tzv. Pohledová zeď (Prospektmaur), která měla celý zámek z pohledu ze zahrady prodlužovat. Stěna s bohatě architektonicky ztvárněnou fasádou byla po obou stranách ukončená o patro vyššími věžemi, které byly spojeny vyhlídkovou terasou. Ve velké níže levé věži byly upraveny vodní kaskády se sochou Neptuna, podle níž se věž nazývala Věž velkého muže. Pod jižním zahradním průčelím Bádenského zámku se nacházel náročně řešený vodní parter s dlouhými a různě tvarova-

Obr. 6. Anonym, Veduta Ostrova, zámku a zahrady, 1726. Národní archiv v Praze.

Obr. 7. W. Pelikán, Plán zámecké zahrady v Ostrově, ideální rekonstrukce, 1812. Kronika města Ostrova.

nými bazény s vodotrysky. Břeh Bystřice byl lemován vysokými boskety. Východně od Bádenského zámku stávala jízdárna a pod ní byly vybudovány terasy traktované do tří dílů. V krajních, předstupujících dílech s grottami a sochařskou výzdobou byly umístěny oranžerie, ustupující střední díl byl uzpůsoben terasovitě k vystavování vzácných dřevin. Oranžerie byla na zimu zakrývána dřevěnou prosklenou stěnou. Pod terasami se nacházel jednodušší záhonový parter s velkou fontánou ve tvaru quadrilobu. Bezprostředně kolem letohrádku byl vytvořen parter broderií s bohatou ornamentální rostlinnou dekorací a kruhovými bazény. Směrem k hlavní cestě byly partery ve formě čtvrtkruhů. Severně za Velkým letohrádkem byly vybudovány dvě vodní nádrže Labutích jezírek s vodotrysky. Ukončení příčné osy bylo řešeno kaskádami doplněnými sochařskou výzdobou. Cesty kolem letohrádku rámovaly vysoké střihané boskety, které skrývaly složité salonky s vodotrysky či s drobnými altány. Západní cíp zahrady byl vyčleněn pro zahradní divadlo s kulisami z bosketů a průběžným bazénem s přepady menšího vodopádu. Pohledová osa se otevírala do volného prostoru s korábem na hladině horizontu (zmínky o lodi jsou z roku 1699). Po západní straně jižní cesty byl vybudován Michaeliem Antonem Rohrerem (st.) objekt menažerie – zvěřince.¹⁶ Byla to rozlehlá stavba se čtyřmi nárožními věžemi a mohutnou mřížovou střechou velké voliéry. Patro věží mělo hrázdenou konstrukci. Před severním průčelím se nacházel tzv. želví rybník, nádrž s fontánou Neptuna a grottami pod ním. V nejjihnější části zámecké zahrady byl dotvořen důmyslný systém kanálů ve tvaru střely. Na velkém kruhovitém ostrůvku stál na Šnečí hoře pavilon, chrámek s věží (Venušina či Bílá hora, později Schneckenberg), přístupný po zvedacím mostě. Kanály lemovanými živým plotem bylo možno proplouvat na lodkách. Na poloostrovku vytvářeném tokem Bystřice a tokem kanálu byl situován kuželník ve volném prostoru, zarámovaný boskety se salonky a cestou směřující k mostu na karlovarské cestě. Dále se zde nacházela hřiště v podobě padacího mostu s rozverně tryskajícími praménky

■ Poznámky

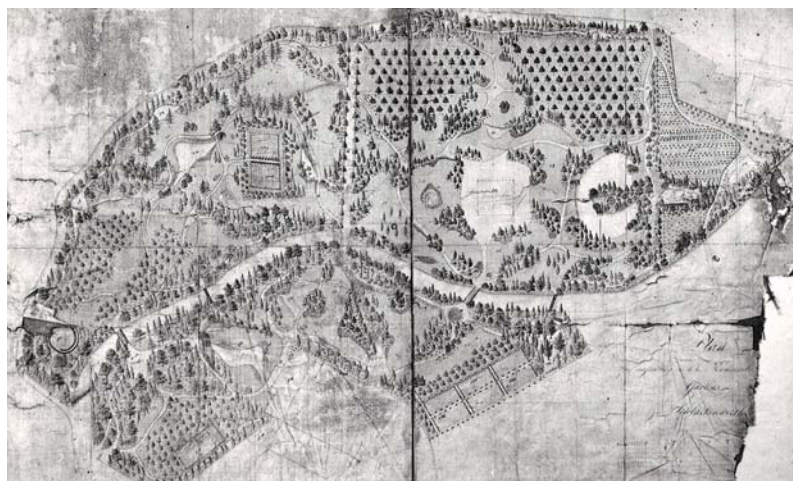
¹⁶ SOA v Plzni, pobočka Nepomuk, Bádenská tajná dvorská kancelář (TK) Rastatt, inv. č. 268, sign. 300–301, kart. č. 41.

8

Obr. 8. Wenzel Womaczka, *Ostrov – perspektivní plán města a zahrady*, 1814. Město Ostrov.

Obr. 9. Franz Wöppel (?), *Plán přeměny zámecké zahrady v Ostrově na park, před 1811*. Kronika města Ostrov.

9

vod uprostřed. Severně nad hrotem střely byl umístěn labyrint, bludiště versaillského typu. Systém stezek zde byl veden v bosketech s uplatněním dalších hříček – nenadále při nášlapu vystřikujících praménků vody.

Velkolepý zámecký areál v Ostrově se stal proslulým uměleckým a kulturním centrem, v němž se mísily četné vlivy z mnoha oblastí jižní a západní Evropy a které vyzařovalo své podněty i do vzdálených oblastí a zemí. Zdejší rezidence se měla vyrovnat Versailles i Schönbrunnu. A tak právě v Ostrově bylo poprvé v Čechách při úpravě zámecké zahrady použito francouzských principů Le Nôtrovy zahradní tvorby. Vedle přísné souměrnosti se v kompozici prostoru prosazuje i výrazná osovost. Dokomponování zámeckého komplexu a nové řešení ostrovské zahrady plně odpovídá znalosti francouzské architektury i těsnému služebnímu napojení markraběte Ludwiga Wilhelma na Vídeň. Kdo však byl utajeným tvůrcem této vrcholně barokní koncepce zámecké zahrady v Ostrově, nebylo donedávna zcela jasné. Knížecím markrabsko-bádenským stavitelem byl Johann Sockh a návrh vrcholně barokní francouzské zahrady vytvořil patrně pů-

vodem italský malíř a architekt Domenico Egidio Rossi, doložený v Ostrově již k roku 1692.¹⁷ Jak se ale nedávno ukázalo, na stavebních plánech a celkovém rozvrhu Bádenského zámku, dnešního Paláce princů, se podílel francouzský zahradní architekt Jean Trehet, žák Le Nôtra.¹⁸ Zdá se tedy, že za prvotním návrhem

■ Poznámky

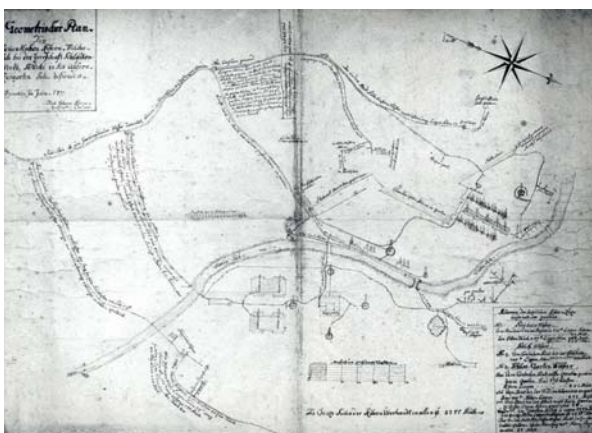
¹⁷ Srov.: Günter Passavant, *Studien über Domenico Egidio Rossi und seine baukünstlerische Tätigkeit innerhalb des*

Süddeutschen und Österreichischen Barock, Karlsruhe 1967; Lubomír Zeman, *Utajený tvůrce vrcholně barokní podoby zámecké zahrady v Ostrově*, in: *Dějiny staveb 2001. Sborník referátů z konference Dějiny staveb*, Plzeň 2001, s. 198–205.

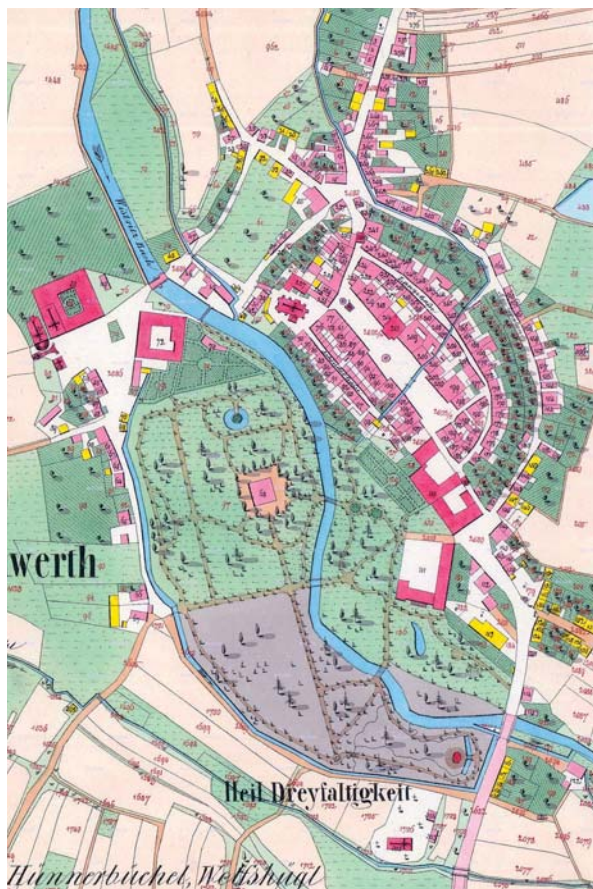
¹⁸ Petr Macek – Michal Patrný – Pavel Zahradník et al., *Ostrov, zámek, stavebně historický průzkum*, Praha – Ostrov 2008; Jiří Klsák – Jan Tajer – Lubomír Zeman, *Palác princů – Bádenský zámek v Ostrově ve světle nejnovějších zjištění. Operativní průzkumy v součinnosti s archeologickým výzkumem*, in: *Dějiny staveb 2011. Sborník příspěvků z konference Dějiny staveb*, Plzeň 2012, s. 231–246.

10

10

11

Obr. 10. Antonín Pucherna, Pohled na Palác princů se zbytkem bazénů vodního parteru, vzadu Pohledová zed' s ubouranou věží Velkého muže, 1808. Kronika města Ostrova.

Obr. 11. Johann Stern, schéma rozvodu vody v zámecké zahradě v Ostrově, 1799. Kronika města Ostrova.

Obr. 12. Ostrov na císařských otiscích stabilního katastru z r. 1842. Převzato z <http://archivnimapy.cz/uk/>, vyhledáno 14. 8. 2016.

můžeme tušit přímo francouzského tvůrce, spjatého s vídeňským dvorem a například i s Dietrichsteiny.¹⁹

Kolem roku 1705 přesídlili markrabě Ludwig Wilhelm a Franziska Sibylla Augusta z Ostrova definitivně do nového sídelního města Rastatt v Bádensku.²⁰ Spolu s vrchností přecházeli do Bádenska stavitelé, umělci i řemeslníci, kteří se předtím podíleli na budování rezidence ostrovské. Svou přímou činností a bezprostředním vlivem se tak výrazně osobnosti českého baroka, ale i četní, dnes již zapomenutí řemeslníci významně zasloužili o rozšíření v Porýní dosud neužívaných centrálních staveb podle českého vzoru.

Čtvrtá podoba zámecké zahrady

Po smrti posledního markraběte z katolické báden-bádenské linie Augusta Georga roku 1771 připadlo doživotní právo na výnosy z osmi českých panství jeho neteři Elisabeth Augustě. V roce 1783 pronajala toto právo svému bratranci, knížeti Janu ze Schwarzenberka, který měl panství spravovat do roku 1789. Toho roku Elisabeth Augusta zemřela. Nájemní smlouva krumlovských Schwarzenbergů skončila rokem 1798 a v roce 1809 byla česká bádenská panství zapsána do zemských desek jako vlastnictví Habsburků. Roku 1811 si zvolil a předběžně převzal bývalé komorní ostrovské panství Ferdinand III., velkovévoda toskánský a bratr císaře Františka I. Pobýval zde však jen velice zřídka, správu panství vykonával vrchnostenský úřad, administrace toskánských statků. Konec bádenského období v Ostrově znamenal i konec zdejší slavné zámecké zahrady. Díky dlouhému přechodnému období a nezájmu nových majitelů panství nastal úpadek a pozvolná přeměna formální zahrady v přírodní krajinný park. Přestože byl v duchu dobových představ vypracován plán přeměny francouzské zahrady na

přírodní anglický park, nebyl tento plán nikdy realizován a zahrada se tak dostala do své současné podoby více méně samovolným procesem. Navíc v noci 14. září 1795 postihl Ostrov katastrofální požár, který proměnil město během tří hodin v hromadu popela. Citelně poškozeny byly tehdy i zámecké budovy. V roce 1794 byla částečně ubourána Věž velkého muže a posléze zcela odstraněna věž ukončující Pohledovou stěnu u Lauenburského zámku. Paláci princů bylo v roce 1806 ubouráno jeho

■ Poznámky

19 Jiří Kroupa, Dietrichsteinské zahrady na Moravě v 18. století, in: *Historické zahrady Kroměříže 2006. Umění a společenská činnost v historických zahradách. Sborník vydaný u příležitosti konání odborného semináře ve dnech 8. – 10. 6. 2006 v Kroměříži*, Hrdějovice 2006, s. 65–67.

20 Blíže: Hans-Georg Kaack, *Markgräfin Sibylla Augusta, Die grosse badische Fürstin der Barockzeit*, Konstanz 1983, s. 94; Michael Wenger (ed.), *Barockes Erbe. Markgräfin Sibylla Augusta von Baden-Baden und ihre böhmische Heimat*, Stuttgart 2010.

13

14

Obr. 13. Ostrov, zámek, Bádenský zámek po památkové obnově. Foto: Lubomír Zeman, 2015.

Obr. 14. Ostrov, zámek, Pohledová zeď po památkové obnově. Foto: Lubomír Zeman, 2015.

Obr. 15. Ostrov, zámecká zahrada, odtok z kaskád Věže velkého muže. Foto: Lubomír Zeman, 2015.

západní křídlo a nadále již sloužil jen jako skladiště. V roce 1816 byla stržena i budova menažerie s velkou voliérou. Postupně byly odstraňovány rozpadlé skleníky, kanály a bazény zavezeny, grotty zničeny, umělecká výzdoba byla odprodávána. Prostor zahrady se zaplnil dřevinami, romantizujícím způsobem byla přeměněna síť cest a cestiček, ze dvou labutích bazénů za letohrádkem vznikl nepravidelný rybník s poloostrovem, vodní parter s fontánami u zahradního schodiště Paláce princů se přeměnil v rybníček s odtokem do slepého ramene Bystřice. Částečně se ještě zachovaly terasy a vodní plocha po bývalé fontáně pod nimi, v dolní části pak relikt kanálu s Venušinou či Šnečí horou. V této podobě z druhé poloviny 19. století se park zachoval až současnosti.

Objevování jednotlivých vrstev zámecké zahrady a ochrana reliktů původního vybavení

Velkolepá ostrovní zahrada žila dál už jen ve vzpomínkách. Postupně se ztrácelo povědomí o původní výbavě zahrady a zbyly jen mýty. Dlouho se pak ani nevěřilo, že zahrada zobrazená na četných dobových rytinách vůbec existovala, a mělo se za to, že jednotlivé části nebyly ve skutečnosti realizovány a že soubory rytin sloužily jen pro vypodobnění ideálního stavu. Archeologickým výzkumem pod vedením Jiřího Klsáka se ale v roce 1997 podařilo prokázat, že stavby zachycené na rytinách skutečně stály.²¹ Následně byly nacházeny i jednotlivé úseky vodovodní sítě.²² Zahradu a další zámecké stavby, včetně města samotného, totiž zásoboval důmyslně vedený rozvod vody. Říčka Bystřice,

tekoucí pod hradbami Ostrova, přinášela vody sice dost, ale ta do kašen a domů výše položeného města proudit nemohla. Řešení nabízel nad městem proudící Jáchymovský potok, z kterého mohla být voda do města i níže položené zahrady vedena samospádem. Její přívod byl veden otevřeným kanálem podél cesty z Ostrova na Jáchymov. Protože sloužil pro několik mlýnů, byl kanál zároveň i mlýnským náhonem.²³ Z Mlýnského kanálu byly původně vedeny další rozvody vody jak do města samotného, tak do zámku a zámecké zahrady, kam přiváděly vodu do četných fontán. Schéma rozvodu vody máme zachyceno na geometrickém plánu panského grotiéra Johanna Sterna z roku 1799 i na plánu z roku 1850. Důmyslný vodní systém zároveň zámeckou zahradu chránil před velkou vodou, která hrozila kvůli horské říčce Bystřici každým rokem zničit unikátní zahradní výstavu. Kolem celé zahrady byl veden otevřený kanál, který pomáhal odvádět přebytečnou vodu mimo vlastní zahradu. Po zániku formální zahrady na přelomu 18. a 19. století byl ještě z části původní vodní systém využíván.

V letech 2003 a 2005 byly archeologickými výzkumy Muzea Karlovy Vary nalezeny pozůstatky Dlouhého kanálu, vedeného souběžně se zahradním průčelím zámeckých budov.²⁴ V období vrcholného baroka byl kanál zrušen a terén se posléze několikrát zvýšil. V listě ze srpna 1709 psala markraběnka Sibylla Augusta, že je spokojena se zrušením vodní plochy (kanálu) před „novou fasádou“, tzn. Pohledovou zdí.²⁵ Voda z Mlýnského náhonu a kaskád byla pak vedena do bazénku a dále otevřeným kanálem šikmo přímo do hlavního toku Bystřice. Relikt tohoto odvodnění je v terénu dosud dosti

15

■ Poznámky

²¹ Jiří Klsák, *Zpráva z archeologického průzkumu Paláce princů v Ostrově*, rukopis a zaměření, 1997 (rkp. uložen v Muzeu Karlovy Vary).

²² Lubomír Zeman – Jiří Klsák, *Vodní režim v barokním Ostrově*, in: *Švorník: sborník příspěvků ze 7. konference stavebněhistorického průzkumu v Jáchymově*, Praha 2009, s. 87–98; Lubomír Zeman, *Vodní prvky v ostrovské zámecké zahradě*, in: *Historické zahrady Kroměříž 2013. Voda – pramen života. Sborník vydaný u příležitosti konání mezinárodní konference ve dnech 13.–14. 6. 2013 v Kroměříži*, Kroměříž 2013, s. 105–107.

²³ Jaroslav Fiala, *Mlýnský náhon v Ostrově*, rkp.; nejnoveji: Idem, *Mlýnský náhon kdysi zajišťoval vodu pro Ostrov*, *Ostrovský měsíčník* 1/2009, s. 11.

²⁴ Jiří Klsák, *Pohledová zeď v parku ostrovského zámku*. Nálezová zpráva archeologického výzkumu 5.–9. 5. 2003, Krajské muzeum K. Vary 2003 (rkp. uložen v Muzeu Karlovy Vary).

²⁵ SOA Plzeň, pobočka Nepomuk, TK Rastatt, sign. 364, kart. 45; dále srov.: Petr Macek – Pavel Zahradník, *Stavebně historický průzkum bývalého piaristického kláštera v Ostrově*, 1991, s. 59 (rkp. uložen na Městském úřadu v Ostrově).

16

17

18

19

patrný. Archeologické sondy u věže Velkého muže zachytily ohrazení výše zmíněného bazénku s fontánou i odtokový kanál. Směrem k Pohledové zdi vyplňovalo prostor kanálu mohutné prkno, které zde plnilo účel stavidla.²⁶ V období meziválečného Československa byl spád vody využit pro turbínu malé vodní elektrárny vestavěné do grotty věže. Odtékající voda z Mlýnského kanálu byla navíc využita pro zámeckou zahradu. Dále napájela i dvě velká Labutí jezírka za letohrádkem a panský pivovar. Části tohoto vodního systému včetně někte-

rých artefaktů se podařilo nalézt. Příkladem může být kanál odkrytý při obnově zahradních úprav parku v roce 2007 severozápadně za Velkým letohrádkem. Kanály a stoky byly zapuštěné pod terén, boky měly vyzděné z kamenného či smíšeného zdiva a svrchu byly zakryté kamennými deskami, některé jsou dosud funkční. Velké kanály byly zaklenuté cihelnými valemnými klenbami a dalo se jimi projít či prolézt. Jeden takový kanál vede od Lauenburského zámku k řece, z části je ale již destruovaný. Obdobný kanál byl odkryt před zahradním prů-

Obr. 16. Ostrov, zámecká zahrada, velký páteřní kanál u Pohledové zdi. Foto: Lubomír Zeman, 2015.

Obr. 17. Ostrov, zámecká zahrada, pohled na vnitřek velkého páteřního kanálu u Pohledové zdi. Foto: Lubomír Zeman, 2015.

Obr. 18. Ostrov, zámecká zahrada, kanálek v Pohledové zdi. Foto: Lubomír Zeman, 2015.

Obr. 19. Ostrov, zámecká zahrada, stavidlo v zahradní grottě. Foto: Lubomír Zeman, 2015.

čelím Bádenského zámku, Palácem princů a dosud jím protéká voda do slepého ramene říčky Bystřice.

Během rozsáhlé adaptace ostrovského zámku na sídlo městského úřadu v letech 2012–2015 byly učiněny další významné nálezy pozůstatků vodních systémů. Přímou u Pohledové zdi odhalil archeologický výzkum pět kanálků, které přiváděly vodu do fontán severní části zahrady.²⁷ Nespornou zajímavostí bylo, že vyústění kanálků kolmo v Pohledové zdi bylo vyznačeno na kamenných kvádrech soklu zdi rovnoramennými tlapatými křížky. Jen málokdo si dříve křížků všiml a až do odkrytí kanálků nikdo netušil, proč zde byly vůbec vytesány. Kanály byly zhruba čtvercového profilu, široké 30–40 cm, hluboké cca 40–45 cm, boky byly vyzděné z kamenného, místy smíšeného zdiva. Svrchu byly kryty masivními kamennými kvádry, spodní část byla udusaná se spádem a zaizolovaná jilem. Průchod pod Pohledovou zdi byl ve spodní části opatřený cihlami. Voda z kanálu vedoucího z ještě gotického suterénu Šlikovského zámku byla svedena do vytvořené nádrže v grottě pod Pohledovou zdi. Původně se jednalo nepochybně o odtokový kanál proplachující odpad ze záchodového rizalitu severního paláce městského hradu.²⁸ Později byl odpad ze záchodu zrušen a zaslepen velkými kamennými bloky a kanál sloužil pro přívod vody do nádrže. Okraj nádrže, velkého čtvercového bazénku, byl původně

■ Poznámky

²⁶ Jiří Klsák, *Předběžná nálezořá zpráva k archeologickému výzkumu u Věže velkého muže v Pohledové zdi v zámeckém parku v Ostrově* 7. – 9. 12. 2005, Muzeum Karlovy Vary 15. 12. 2005 (rkp. uložen v Muzeu Karlovy Vary).

²⁷ Jan Tajer, *Ostrov, vodní kanály u Pohledové zdi*. Nálezořá zpráva archeologického výzkumu 2015. Muzeum Karlovy Vary 2015 (rkp. uložen v Muzeu Karlovy Vary); Lubomír Zeman, *Vodní kanály u Pohledové zdi v Ostrově*. Nálezořá zpráva operativní dokumentace, Ostrov 2015 (rkp. uložen na NPÚ, ÚOP v Lokti).

²⁸ Blíže: Lubomír Zeman – Jan Tajer, *Městský hrad, sídelní okrsek v Ostrově*, in: *Dějiny staveb* 2015, Plzeň 2015, s. 249–264.

Obr. 20. Ostrov, zámecká zahrada, zaměření Pohledové zdi a kanálů. Autor: Vladimír Toman (upravil Lubomír Zeman), 2015.

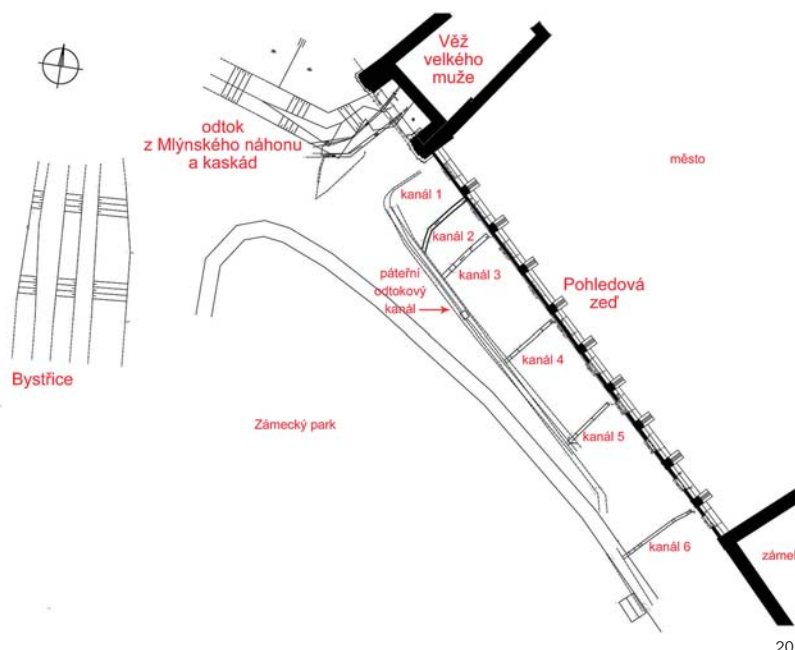
Obr. 21. Ostrov, zámecký park, kanál v části západně od Letohrádku. Foto: Lubomír Zeman, 2006.

Obr. 22. Ostrov, zámecký park, kanál v části západně od Letohrádku, schematická kresba. Autor: Lubomír Zeman, 2006.

vyskládán ze stupňovitě kladených kamenných kvádrů a a později doplněn dřevěným roubením a prkennou podlahou. Přístup k nádrži byl opatřen portálem v Pohledové zdi a povrch vydlážděn kamennou valounkovou dlažbou. O skutečnosti, že prostor zaklenutý valenou cihlovou klenbou býval v baroku grottou, svědčí v torzálním stavu nalezená grottová omítka. Odtok vody z nádrže byl regulován, o čemž svědčí zářez v kamenném bloku u obvodové zdi, kam bylo vkládáno prkno na způsob stavidla. Venku, 145 cm od Pohledové zdi, se odtokový kanálek z nádrže spojil s dalším, šikmo vedeným přírodním kanálkem přivádějícím vodu do zahrady. Všechny přírodní kanálky vedly do velkého páteřního kanálu, který byl zaklenut cihelnou valenou klenbou a směřoval podél Pohledové zdi k Bádenskému zámku – Paláci princů. Zde byl veden pod budovou a ve střední ose zahradního průčelí Paláce princů napájel již zmínovaný vodní parter.

Odtok vody z grotty Věže velkého muže byl sice na počátku 20. století pozměněn vložením turbíny vodní elektrárny, přesto se podařilo alespoň částečně odhalit dvě strany barokní nádrže, kam voda spadala z kaskád, na kterých ležela socha Neptuna. Boky nádrže čtvercového půdorysu byly tvořeny velkými opracovanými kamennými bloky vysokými 50 cm. Nároží byla čtvrtkruhově projmutá. Dokonce byly nalezeny části podstavců, na kterých stály podle vyobrazení J. M. Sockha z roku 1715 sochy, a ocasní část jedné z velryb (delfinů) spočívajících na postranních zídkách kaskád.

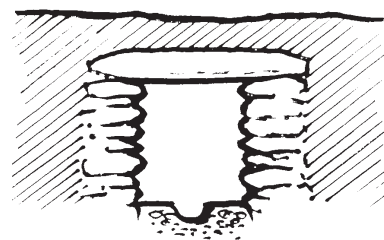
Všechny kanálky byly v zachovaném stavu, jen velký páteřní kanál byl již v minulosti propadlý a z části i zasypaný. Přírodní kanály pod Pohledovou zdí byly ale citelně poškozeny až poměrně nedávno, v polovině 90. let 20. století, neuváženým zásahem statického zabezpečení zdi betonovou injektáží, která uzavřela původní kanály a průchody zdi. Voda tak zůstala stát před Pohledovou zdí a vzlínala do zásepů a do zdíva, jež značně degradovalo. Zastavení proudící vody a její retence v poškozených úsecích přinášela pro právě obnovované stavby značné technické problémy. Jedním z prvních zamýšlených kroků investorů tak v takové situaci bývá likvidace zátěže, v tomto případě od-

20

21

22

stranění starých vodních kanálů. Každý takovýto nepromyšlený zásah do staletími utvořeného vodního systému je z hlediska památkové ochrany nevhodný, tím spíše když se jedná o prostor zámecké zahrady. Tyto zásahy do autenticity památky navíc přinášejí jen škodu, aniž by byly z hlediska funkčnosti příliš účelné. Na základě bohatých zkušeností z archeologického výzkumu a obnovy kroměřížské Květné zahrady se i v Ostrově podařilo, díky vzájemným konzultacím s Národním centrem zahradní kultury v Kroměříži, přesvědčit investora, tj. město Ostrov, a zachránit podstatné části původních vodních systémů.²⁹ Vodní kanály jakožto významný svědek technologického vybavení barokní zámecké zahrady byly plně zachovány, zprůchodněny a na místech, kde byly již propadlé, byly obnoveny podle původního řešení a opětovně překryty nalezenými kamennými plotnami. V současné době ještě zbývá vyřešit betonové plomby nešťastně zaslepující průchodnost kanálků v zasypaném parkánu za

Pohledovou zdí (z pohledu města před Pohledovou zdí). Právě s touto zkušeností, pramenící z odborných konzultací na základě praktických poznatků z obnovy Květné i Podzámecké zahrady v Kroměříži, je tak možné hodnotit činnost Národního centra zahradní kultury v Kroměříži z celorepublikového hlediska jako velmi významnou.

■ Poznámky

²⁹ Zejména je nutné poděkovat Ing. Lence Křesadlové, Ph.D., ředitelce Metodického centra zahradní kultury v Kroměříži, a Mgr. Jiřímu Janálovi, archeologovi Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Kroměříži.